

УДК 332.13

ПІДХОДИ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

APPROACH TO COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF MODERNIZATION REGIONAL SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Михайло Йосипович ГЕДЗ

к.е.н., доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту

Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Mykhailo Y. GEDZ

Candidate of Science in Economics, Associate Professor of Department of Accounting, Analysis and Audit of Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття «стратегічний ландшафт модернізації» та досліджено методичні підходи до оцінки модернізації регіональних соціально-економічних систем. Запропонована модель дозволяє провести оцінку якості стратегічного ландшафту та визначити ефективність використання внутрішніх ресурсів у специфічних умовах конкретної території.

Annotation. The article deals with the essence of the concept of «strategic landscape of modernization» and examines methodological approaches to assessing the modernization of regional socio-economic systems. The proposed model allows assessing the quality of the strategic landscape and determining the effectiveness of internal resources in the specific conditions of a particular area.

Ключові слова: *стратегічний ландшафт, модернізація, соціально-економічний розвиток, конкуренція, конкурентоспроможність.*

Keywords: *strategic landscape, modernization and socio-economic development, competition, competitiveness.*

Постановка проблеми. Економічна криза посилила проблеми в соціальній та економічній сферах як на державному, так і на регіональному рівнях. Вирішення проблем регіонального управління соціально-економічним розвитком регіонів є пріоритетним у сучасних умовах, коли Україна прагне активно прилучатись до сучасних глобальних соціально-економічних процесів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем саморозвитку регіону в соціально-економічній сфері шляхом розробки концептуальних, науково-методичних і правових основ, що забезпечить реальні процеси соціальної орієнтації економіки, створить умови й можливості для формування і накопичення людського капіталу і його ефективного використання, удосконалив діяльність органів управління відносно формування і реалізації стратегій соціально-економічного розвитку, спри-

ятиме модернізації національної економіки [1].

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. У сучасній регіональній науці проблеми саморозвитку територій у різних аспектах досліджено у роботах таких вітчизняних та зарубіжних науковців як З. С. Варналій, М. Г. Чумаченько, П. Зиммерманн-Стейнхард [9], А. Родрігес-Пассе [6], О. Солвелл [7], М. Стопер [8], Д. Фонем [5] та ін.

Метою роботи є дослідження методичних підходів до комплексної оцінки модернізації регіональних соціально-економічних систем.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Національні фахівці та науковці теорію регіоналістики сьогодні формують з огляду різних аспектів нової парадигми – «регіонального саморозвитку на базі врахування інтересів і покладання відповідальності за розвиток регіонів на місцеві влади» [3].

Для оцінки потенціалу модернізації регіональних соціально-економічних систем дуже важливим є аналіз стратегічного ландшафту, оскільки галузеве середовище бізнесу значною мірою впливає на його стан і перспективи розвитку.

Поняття «стратегічний ландшафт» розглядають в межах різних наук:

історії - вигідне географічне положення для реалізації політичних, економічних і військових дій; політики - військово-політичну взаємодію різних країн;

географії - типологічне поняття фізико-географічних комплексів;

соціології та культури - цілісний організм, століттями «складаний при взаємодії природи і суспільства».

В економіці часто вживають поняття «конкурентний ландшафт». Для його формування використовують моделі, що теоретично доповнюють одна одну:

- 1) модель «п'яти сил» Майкла Портера;
- 2) модель чистої (підсумкової) вартості.

Найбільш відомою є модель «п'яти сил» М. Портера, який уперше в роботі «Міжнародна конкуренція» автор згадує про конкурентний ландшафт. М. Портер зазначає, що це динамічний процес, який розвивається, це ландшафт, який безперервно змінюється, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси та нові ринкові сегменти [2].

Розроблена ним у 70-і роки модель «п'яти сил» виходить з «розширеного суперництва» галузей за вартість замість звичайного розглянутого суперництва тільки серед прямих конкурентів. У цій моделі увага переноситься з двоетапного вертикального ланцюга поставок, у кожному з яких входить постачальник і покупець, до трьохетапного ланцюга з постачальників, конкурентів і покупців, де враховано потенційних учасників, субститути і безпосередніх конкурентів. Це дозволяє:

- нанести межі ділянки загального ландшафту, який потрібно детально описати, ідентифікувавши при цьому типи учасників, чий інтерес потрібно врахувати;
- ідентифікувати основні відносини між розглянутими учасниками;
- адаптувати ці відносини або сформувати їх так, щоб забезпечити максимальну рентабельність.

Такий докладний систематичний аналіз бізнес-ландшафту, на якому компанія веде конкуренцію на час аналізу або на який вона може вийти в майбутньому, дозволяє краще зрозуміти поточні рівні рентабельності; ідентифікувати сили, які потрібно або нейтралізувати, або використовувати для підвищення рентабельності; випробувати рішення,

пов'язані з виходом в якусь галузь чи відходом з неї; оцінити наслідки в результаті великих змін (наприклад, дерегулювання) і навіть ідентифікувати способи зміни галузевої структури.

Таким чином, у рамках міждисциплінарного підходу ландшафт позначає адаптаційний комплекс або адаптаційне середовище розвитку об'єкта дослідження з позиції вирішення тих чи інших проблем. Об'єктом такого аналізу є масштабні системи: країни, регіони, галузі, великі корпорації. Це пов'язано з тим, що стратегія вимагає від об'єкта наявності так званої «стратегічної позиції», тобто «вбудованості» в систему певних соціально-економічних, політичних та інших відносин.

Ознаками, що відрізняють стратегічний ландшафт від стратегії розвитку, стратегічного поля та інших економічних понять, є:

1) багатofакторність. Ландшафт - це відкрита неоднорідна адаптаційна система, що і зумовлює її схильність до впливу різних факторів;

2) багатовимірність. Існування будь-якого ландшафту описується значною кількістю змінних, вимірність яких обмежується класифікаційними приналежностями ландшафту, ієрархічним рівнем і цілями дослідження [4];

3) системний характер. Це означає, що ландшафт характеризується не тільки внутрішнім узгодженням всіх його компонентів, але і враховує взаємозв'язок з іншими видами політики - макроекономічної, зовнішньоекономічної, соціальної, регіональної, екологічної та ін;

4) динамічність. Стратегічний ландшафт не є природним рельєфом місцевості, що має фіксовані координати і параметри. Координати і параметри завжди мінливі і рухливі. Так, результатом впливу ландшафту на територію є регіони, що далеко не збігаються з адміністративними територіями;

5) коридорний принцип побудови прогнозів розвитку ландшафту. З точки зору побудови прогнозів структури ландшафту, спочатку вибудовують коридор безперешкодного цільового маршруту для того чи іншого потоку (ділової активності, матеріальних та інших ресурсів), а потім до тих змін адаптують все ландшафтне середовище.

Таким чином, під стратегічним ландшафтом модернізації регіональної системи автор розуміє відкриту багатовимірну адаптаційну систему, що забезпечує сприятливі умови і достатню кількість ресурсів для її модернізації, які визначають збалансованість різноспрямованого векторного впливу зовнішніх і внутрішніх сил на інтенсивність і якість здійснення такого прогресу. Оскільки всяка діяльність має фізичні та інформаційні рамки, ландшафт являє собою сформовану структуру облаштування (території, людей, які їх насе-

ляють, закони і звичаї, прийняті на цих територіях, інфраструктуру, тобто систему, що забезпечує взаємодію учасників), яку умовно можна розділити на об'єктивну (територія, транспортна, торговельна та інша інфраструктура) і знакову (закони, звичаї, мережі або інститути) складові.

Об'єктивна складова визначає генетичні риси стратегічного ландшафту, еволюційні тенденції та особливості просторової конфігурації. До об'єктивних складових ландшафту можна віднести інфраструктуру і територіально-географічні особливості, які визначають цілісний організм, що формувався століттями при взаємодії природи і суспільства і який впливає на модернізацію регіональних соціально-економічних систем.

Знакову складову ландшафту характеризують інститути взаємодії між підприємствами, галузями, регіонами, державою, наукою, освітою та іншими суб'єктами економіки – політичні, економічні та ідеологічні. Політичні інститути характеризують узгодженість стратегічних інтересів і законотворчу діяльність, економічні – соціальну, фінансову та виробничу складові господарської діяльності території. Не заперечуючи значущості цих інститутів, вважаємо не менш важливим для здійснення модернізації господарського комплексу регіону і проміжний рівень – ідеологічні інститути (звички і стереотипи), соціалізація яких, висловлюючись в певних характеристиках примусу, визначає не просто соціально-психологічні основи поведінки індивіда, а всього суспільства в цілому. Вони, на наш погляд:

- 1) діють як механізми відтворення певних практик, диспозицій і соціальних ситуацій;
- 2) сприймаються як громадські компенсаторні механізми життєзабезпечення індивідів;
- 3) структуруються в залежності від ролі в суспільній свідомості;
- 4) здійснюють оновлення і передачу традицій.

Таким чином, у структурі облаштування ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем можна виділити об'єктивну (територіально-географічні особливості та інфраструктура) та інституційну складові. Облаштування ландшафту повинно забезпечувати реалізацію двох умов:

- створення обмежень або розширення можливостей реалізації процесів модернізації;
- формування передумов, що викликають необхідність модернізації регіону.

Відповідно, облаштування стратегічного ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем визначає характер численних сил (факторів), що впливають на якість та інтенсивність здійснення цього процесу. До них належать характеристики внутрішнього стану ланд-

шафту і параметри навколишнього середовища в їх динаміці та розвитку. Водночас, вивчення стратегічного ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем спирається на поняття багатовимірного факторного простору, який у залежності від впливу факторів на ландшафт може бути розділений на:

- зовнішній факторний простір ландшафту, що сформований характеристиками навколишнього середовища, які залежать від ландшафтів вищого по відношенню до об'єкта дослідження ієрархічного рівня;

- внутрішній факторний простір ландшафту, сформований його власними ознаками, що характеризують ландшафт з позицій стану і внутрішніх особливостей розвитку модернізації господарського комплексу регіону.

Вивчення факторного простору ландшафту охоплює такі питання: виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на модернізацію, визначення якості та механізму управління ландшафтом. Виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів ландшафту. Зовнішні і внутрішні фактори, що визначають характер облаштування стратегічного ландшафту модернізації господарського комплексу регіону, можна систематизувати на територіально-географічні, політичні, економічні та ідеологічні.

Зовнішній факторний простір стратегічного ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем, що характеризуються станом і потенційними можливостями розвитку світової спільноти, країни і регіону, має сприяти сприятливому розвитку комплексу в цілому. Він опосередковано впливає на модернізацію і враховує специфіку регіональної соціально-економічної системи, що дозволяє нівелювати проблеми та ініціювати прогрес за рахунок використання внутрішніх і зовнішніх по відношенню до галузевих підприємств ресурсів.

Територіально-географічне розташування регіону визначає особливості його розвитку. Факторами, що обмежують або розширюють можливості модернізації, можуть бути позначені: стратегічна автономність території (зокрема, розвиток інфраструктури) або ступінь залежності (вбудованості) від системи вищого порядку.

Політичні фактори повинні забезпечувати розуміння щодо цілей розвитку суспільства, регіонів, характеру політичної боротьби, сили різних лобістських груп, можливостей і напрямків розвитку політичної системи, здатності існуючого уряду ефективно проводити в життя свою програму, ступеня її суспільної підтримки або опору їй.

Органи державної влади та конкуруючі партії (групи) перебувають у складних взаєминах з біз-

несом, що залежать від пануючої системи поглядів на промислову політику, особливостей етапу розвитку країни, рівня розвитку нормативно-правового середовища і т.д. При цьому влада й бізнес формують стійкі форми зв'язків, що пронизують усі сфери ринкових відносин. Ці зв'язки регулюють норми і правила, закріплені законодавчо. Законодавство визначає права, відповідальність і обов'язки підприємств, правила ділових взаємовідносин, відносини підприємства з суспільством, обмеження на окремі види діяльності, права споживачів продукції, порядок реєстрації підприємства, його санації та ін. Тому функціональна організація правової складової стратегічного ландшафту повинна стосуватися змісту правових актів та існуючої практики їх дотримання.

Економічні фактори визначають рівень та особливості ринкового механізму. Вони визначають інтенсивність і повноту здійснення модернізації, рівень економічного розвитку країни (регіону), бюджет територій різного рівня і його виконання, доступність ресурсів, доходи населення, рівень безробіття, рівень оподаткування, інфляцію, процентні ставки, продуктивність праці, величину заробітної плати і т. д. До економічних факторів належать і технологічні, які створюють всередині підприємств і поза ними – у наукових організаціях, науково-технічних центрах і т. п. Технологічні фактори є основною рушійною силою появи нових, глибоких змін діючих промислових комплексів і виробництв. Вивчення технологічної складової зовнішнього факторного простору дозволяє спрогнозувати «технологічний ривок» і підтримати на відповідному йому рівні фінансовий результат. Не володіючи такою інформацією, неможливо виробити дієву політику модернізації.

Ідеологічні чинники являють собою комплекс соціальних явищ і процесів. Вони характеризуються чисельністю і структурним складом населення, рівнем освіти, стилем життя, звичками, традиціями трудовою етикою і т.п.

Внутрішні чинники стратегічного ландшафту модернізації регіональних господарських систем безпосередньо визначають можливості модернізації. Ці фактори мають пряме відношення до об'єкта дослідження (модернізації регіональних соціально-економічних систем). До них також належать спеціально прийняті закони та постанови, що надають податкові та інші пільги, спеціальні форми кредитування, нові системи залучення інвестицій - позабюджетні фонди, венчурні фонди, цільові програми, іноземні програми технічної допомоги, інститути з формування спеціального державного замовлення та ін.

В цілому, факторний простір ландшафту являє собою ієрархічну модель, або модель поступового

уточнення та деталізації вимог до його облаштування.

Якість ландшафту. Вибір методу визначення якості ландшафту залежить від динамічних характеристик внутрішніх і зовнішніх факторів, що його характеризують. У параметрах запропонованої шкали мінливості до найбільш стабільних належать територіально-географічні, до динамічних – ідеологічні чинники. Економічні умови змінюються в середньому кожні 5 років, політичні – кожні 10-15 років. Відповідно, якість ландшафту визначає: наявність та якість стійких факторів (територіально-географічних, політичних), дію яких генетично закладено в характері модернізації, що здійснює господарський комплекс регіону; ступінь впливу нестійких чинників стратегічного ландшафту (ідеологічних і економічних) на модернізацію господарського комплексу регіону в параметрах саморозвитку останнього.

Для отримання такої інтегрованої оцінки впливу нестійких чинників на модернізацію регіональних соціально-економічних систем в економіці найбільш часто використовують факторні, рівноважні та індексні моделі. За допомогою факторних моделей з фіксованими і випадковими ефектами можна досліджувати лінійний або нелінійний вплив факторів на зміну параметрів системи (моделі Солоу і Барро). Проте такі моделі не дозволяють врахувати показники, що визначають якісні параметри, а також встановити певну дисципліну оцінки проблем, що виникають при зміні будь-яких елементів у системах і виявленні негативних впливів навколишнього середовища, щоб своєчасно сформулювати комплекс заходів щодо забезпечення безпеки та усунення негативних факторів, зарезервувати необхідну кількість ресурсів для їх реалізації.

Моделі рівноваги належать, як правило, до моделей дескриптивного типу, тобто являють собою спроби пояснення процесу функціонування ринкового господарства, але не управління ним (моделі Л. Вальраса, А. Вальда, К. Ерроу, Г. Дебре, Л. Мак-Кензі, Ерроу-Дебре).

Розрахунок інтегральних індексів відносять до універсальних узагальнюючих моделей. Методика такого багатовимірного статистичного аналізу дозволяє отримати досить інформативні оцінки, використовуючи локальні, за станом на певну дату (за певний період), індекси. На основі локальних індексів, з урахуванням їх ваги, виводиться інтегральний індекс впливу тих чи інших факторів на систему. Змістом такої інтегрованої оцінки є узгоджене поєднання ефективного використання ресурсів з цілями розвитку промисловості країни та регіону. Однак і індексні моделі мають ряд недоліків, зокрема:

1) при відносно простій процедурі обчислення і значній інформативності одержувані оцінки не володіють достатнім ступенем об'єктивності, так як при їх визначенні використовується довільний набір індикаторів, обмежений колом доступною досліднику інформації;

2) складно оцінити вплив факторів, для оцінки яких використовують якісні показники;

3) значимість приватних індикаторів і локальних індексів визначають експертним шляхом.

Таким чином, в спеціалізованій літературі та економічній практиці відсутні єдині підходи та методики розробки інтегрованого показника, що враховують якісну структуру й різнонаправленість вектора впливу складових фактора, а також дозволяють поєднати в часі, в просторі або порівняти результати оцінки з будь-яким еталоном значення (план, прогноз, норматив і т. д.).

Для дослідження впливу факторів стратегічного ландшафту на модернізацію регіональних соціально-економічних систем запропоновано використовувати економетричні моделі. VAR-моделювання є основним інструментом узагальнення закономірностей в тимчасових рядах зміни економічних показників, що характеризують модернізацію регіональних соціально-економічних систем. Це дозволить відобразити істотні взаємозв'язки в рамках сформованого факторного простору без обмежень, накладених допущеннями економічної теорії.

Пропонований підхід з точки зору методології оцінки якості ландшафту полягає в тому, що він об'єднує аналіз тенденцій розвитку економічної території, структурне моделювання (розподіл економіки на блоки) і VAR-моделювання. Це дозволяє найбільш повно вивчити досить складну економічну систему комплексу, для чого визначають значимі економічні змінні, проводять аналіз поведінки в часі цих змінних: виявлення стохастичних і детермінованих трендів. Далі на основі попереднього аналізу будують VAR-модель і проводять її оцінку на основі статистичних даних про господарський комплекс.

Векторні авторегресії (економетрична конструкція, створена Крістофером Сімсом) дозволяють проаналізувати зв'язок факторів і оцінити ступінь їх взаємного впливу. На перший погляд, VAR-моделювання – це не більш ніж узагальнення одновимірної авторегресії на багатовимірний випадок, і кожне рівняння – не більше ніж звичайна регресія методом найменших квадратів. Але цей нібито простий інструмент дає можливість систематично і внутрішньо узгоджено дослідити динаміку багатовимірних часових рядів, а статистичний інструментарій, який супроводжує VAR, легко інтерпретувати.

VAR-моделювання полягає в перевірці наявності всіх можливих зв'язків між економічними змінними і є найбільш ефективним інструментом аналізу тоді, коли неможливо відокремити причини і наслідки в динаміці економічних показників.

Щодо регіональних соціально-економічних систем вищевикладену VAR-модель використовують для визначення динаміки основних параметрів, що характеризують якість модернізаційних процесів.

Ендогенними змінними моделі можуть розглядатися параметри, що характеризують ефективність використання ресурсів модернізації: коефіцієнт фондівіддачі, виручка на одного зайнятого в комплексі, рентабельність інвестицій, частка інноваційної продукції і т. д. Предметом такого аналізу є тільки ті ресурси, ефективність використання яких низька (моделювання дозволяє визначити фактори, від яких залежить величина виділених показників оцінки ефективності застосування ресурсів, а значить визначитися зі стратегічними напрямками їх нарощування). При цьому слід враховувати, що ендогенні змінні взаємопов'язані між собою (залежать від одних і тих же екзогенних параметрів).

Екзогенними змінними моделі є параметри соціально-економічного (для спрощення розрахунків ідеологічні фактори нами запропоновано розглядати як соціальні) розвитку регіону, країни: величина ВВП, рівень безробіття, зростання обсягів виробництва, інвестицій і т. д.

Структура і логіка моделі полягає в тому, що факторний простір ландшафту діє на повноту та інтенсивність здійснення модернізації. Водночас внутрішні трансформації виступають як видозміни ознаки внутрішнього факторного простору, який вже не є апіорі незалежним від зовнішнього факторного простору, але відчуває на собі його зворотний вплив.

Висновки. Таким чином, пропонована модель при невеликому обсязі вихідної інформації володіє певною чутливістю та інформативністю. Вона не тільки дозволяє провести оцінку якості стратегічного ландшафту, але й: визначити ефективність використання внутрішніх ресурсів у специфічних умовах конкретної території; виявити напрями модернізації, що найбільш відповідають цілям розвитку регіону; об'єктивно оцінити ефективність роботи місцевих органів управління.

Поточний аналіз факторного простору (зовнішнього та внутрішнього) ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем, а також прогнозування його розвитку в умовах формування сприятливих умов або, навпаки, відсутності таких контрольованих змін – це бачення ландшафту. Результатом бачення ландшафту є

карта його пристосованості, що відображає інтегральний вплив основних факторів на стійкість, унікальність і стратегічну ефективність діяльності господарського комплексу регіону. Практична цінність показника рівня пристосованості ландшафту модернізації регіональних соціально-економічних систем полягає у виділенні ділянок найбільшої стійкості, унікальності і стратегічної ефективності модернізації. Таку ділянку називають «нішею» або «тунелем» стратегічного ландшафту. При цьому найбільш стійкі види ландшафтів володіють великими нішами, які часто можуть включати в себе області існування інших видів, тобто значною мірою перекриватися з іншими нішами.

Значною інформативністю володіють дані про взаємне розташування ніш в багатовимірному факторному просторі, засвідчуючи про взаємини різних типів ландшафтів між собою, відмінність та подібність їх структурно - динамічних тенденцій. Розмір і масштаби представлених відмінностей дозволяють оцінити вагомість галузі з точки зору забезпечення довгострокового потенціалу модернізації.

Управління ландшафтам запропоновано здійснювати в параметрах розвитку стратегічного поля модернізації: розробка концепції стратегії модернізації регіональних соціально-економічних систем та заходів підтримки реалізації цього процесу.

Список використаних джерел

1. Воротін В. Є. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. — К. : НІСД, 2010. — 288 с.
2. Портер М. Э. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран: Пер. с англ. / М. Портер; Под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина. — М. : Междунар. отношения, 1993. — 896 с.
3. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. — К. : Знання України, 2005. — 498 с.
4. Свидзинская Д. В. Анализ ландшафтов с применением экологической концепции ниши // Труды Международной школы-конференции «Ландшафтное планирование. Общие основания. Методология. Технология». Киев, 2008.
5. Fonahl, D., Henn, S., Menzel, M.-P. (2010). Emerging Clusters: Theoretical, Empirical and Political Perspectives on the Initial Stage of Cluster Evolution. UK. P. 384.
6. Rodriguez-Pose, A., Ezcurra, R. (2011). Is fiscal decentralization harmful for economic growth? Evidence from the OECD countries. *Journal of Economic Geography* (Oxford University Press), 11(4): 619–643.
7. Solvell, O. (2009). Clusters: Balancing evolutionary and constructive forces. Second edition. Dershung. 136 p.
8. Storper, M. (2010). Agglomeration, Trade, and Spatial Development: Bringing Dynamics Back In. *Journal of Regional Science*, Wiley Blackwell, 50(1): 313–342.
9. Zimmermann-Steinhart, P. (2005). Creating regional identities? Theoretical considerations. ECPR Joint Sessions of Workshops, Granada, 14–19 April, 2005. P. 2–14 (Societal Regionalism in Western and Eastern Europe).